

MANILIO

IL POEMA DEGLI ASTRY

(Astronomica)

Volume I
Libri I-II

Introduzione e traduzione
di Riccardo Scarcia

Testo critico
a cura di Enrico Flores

Commento
a cura di Simonetta Feraboli e Riccardo Scarcia

FONDAZIONE LORENZO VALLA
ARNOLDO MONDADORI EDITORE

Sigla

Le sigle riproducono in gran parte quelle dell'edizione Teubneriana di G.P. Goold, 1985, con alcune modifiche e integrazioni.

Codices primarii

G	Bruxellensis 10012 (olim Gemblacensis)	saec. XI in.
L	Lipsiensis 1465	saec. XI
M	Matritensis 3678 (olim M 31)	anni 1417
M*	(usque ad I 82) consensus apographorum M, uidelicet tuv	
N	Londiniensis Bibl. Brit. Add. 22808 (I 1-727)	c. 1450
P	Parmensis Palat. 283 (tantum I 1-15)	c. 1452
V	Venetus deperditus a Gronouio collatus	saec. XI ex.
O	consensus GLM (M*) et, quoad exstant, NP	
O ^v	consensus GLMV et, quoad exstat, N	
G ¹ L ¹ M ¹	correctiones uel uariae lectiones primae manus	
G ¹ L ¹	non prima, sed antiqua manus in margine	
G ^r L ^r M ^r	manus recentiores	
N ^m	lectiones marginales primae manus	

Codices secundarii

CVSANICI

a	Bruxellensis 10699 (olim Cusanus)	saec. XII
b	Venetus Marcianus Latinus XII 69	c. 1431
c	Leidensis Vossianus (237) Latinus O 18	c. 1440
n	Sabinianensis 68	anni 1469
w	Leidensis Vossianus (390) Latinus O 3, pars prior (tantum usque ad u. II 668)	anni 1470

FERRARIENSES SIVE VENETI

e	Caesenas 25.5	anni 1450
d	Bodleianus Auct. F. 4.34	post 1454-55
f	Parisinus Latinus 8022	c. 1460
g	Vaticanus Chigianus H. IV. 133	c. 1460-70
h	Vindobonensis 3128	post 1460
i	Bostoniensis Bibl. Publ. q. Med. 20 (olim G 38 46)	anni 1460
j	Vaticanus Latinus 3099 (tantum I 1 - II 26)	post 1470

MARCIANICI ALII

w	Vindobonensis Lat. 32 Bibl. Nat. Neap. (tantum V 130-9)	c. 1450
k	Monacensis 15743	c. 1460
l	Oxonienis Coll. Corp. Christ. 66	c. 1460
m	Parisinus Nouv. Acqu. Latinus 483	anni 1460
o	Vaticanus Latinus 3160	anni 1460
p	Vaticanus Palatinus Latinus 1711	anni 1460
q	Palatinus Francisci Iunii	loc. ann.
r	Vaticanus Latinus 8172	c. 1470
s	Vaticanus Barberinianus Latinus 125	anni non ante 1480

POGGIANICI

t	Holkhamicus 331	c. 1470
u	Vaticanus Urbinas Latinus 667	c. 1470
v	Vaticanus Urbinas Latinus 668	c. 1470
x	Leidensis Vossianus (390) Latinus O 3, pars post. (tantum a u. II 669)	anni 1470

RECENTISSIMI

y	Florentinus Laurentianus plut. 30.15	anni non ante 1474
z	Matritensis 4252 (olim M 175)	anni non ante 1484
Q	Vaticanus Latinus 1653	anni non ante 1472
T	Vindobonensis Lat. 15429 (tantum cum paucis excerptis)	anni non ante 1472
Z	Vaticanus Lat. 9952 (tantum cum paucis excerptis)	anni non ante 1484

N.B. I riferimenti bibliografici dell'Apparato critico trovano riscontro nella sezione III delle Abbreviazioni bibliografiche.

Enrico Flores

LIBER PRIMUS

Carmine diuinas artes et conscia fati
 sidera diuersos hominum uariantia casus,
 caelestis rationis opus, deducere mundo
 aggredior primusque nouis Helicon mouere
 5 cantibus et uiridi nutantis uertice siluas
 hospita sacra ferens nulli memorata priorum.
 Hunc mihi tu, Caesar, patriae princepsque paterque,
 qui regis augustis parentem legibus orbem
 concessumque patri mundum deus ipse mereris,
 10 das animum uiresque facis ad tanta canenda.
 Iam propiusque fauet mundus scrutantibus ipsum
 et cupit aetherios per carmina pandere census.
 Hoc sub pace uacat tantum. Iuuat ire per ipsum
 aera et immenso spatiantem uiuere caelo
 15 signaque et aduersos stellarum noscere cursus.

Ante u. 1 titulus duarum linearum erasus in G; *Arati Philosophi Astronomicum* | *Libri Primus Incipit* L. in ras. *Prohibatio* L. in mg.; deest in M prim. fol. (scil. uu. 1-82).
 M (Marc) 1) Manili (Boeni add. v) *astronomicum libri primus* (foeliciter add. u) incipit tuu; M Manily *Astronomicum Liber I N*; M. Manili *stronomicum libri primus* u.
 incipit et est in bibliotheca Spirensi et post u. 15 sunt libri sex ultimus est completus P
 3. modo P 10. facis et uires Burton metri causa uiresque habiles Kleingünther
 16 11. propiusque fauet mundus GL: propius mundusque fauet M*NP 12.
 cupit O: rapit ed et antiq. edd. usque ad Scal. | census Scal.: sensus GLM*N cunctis
 P 13. hoc GLNP: hac M* | uacat Ged Flores¹ 53: uocat LM*NP | tantum
 GLNP: tandem M*

Quod solum nouisse parum est. Impensius ipsa
 scire iuuat magni penitus praecordia mundi,
 quaque regat generetque suis animalia signis
 cernere et in numerum Phoebus modulante referre.
 20 Bina mihi positis lucent altaria flammis,
 ad duo templa precor duplici circumdatus aestu
 carminis et rerum: certa cum lege canentem
 mundus et immenso uatem circumstrepit orbe
 uixque soluta suis immittit uerba figuris.

25 Quem primum interius licuit cognoscere terris
 munere caelestum. Quis enim condentibus illis
 clepsisset furto mundum, quo cuncta reguntur?
 Quis foret humano conatus pectore tantum,
 29 inuitis ut dis cuperet deus ipse uideri,
 31 sublimis aperire uias in unumque sub orbem
 33 et per inane suis parentia finibus astra?
 35 Tu princeps auctorque sacri, Cyllenie, tanti;
 37 per te iam caelum interius, iam sidera nota
 39 nominaque et cursus signorum, pondera, uires,
 41 maior uti facies mundi foret, et ueneranda
 non species tantum sed et ipsa potentia rerum,
 sentirentque deum gentes qua maximus esset.
 43 Et natura dedit uires seque ipsa reclusit
 regalis animos primum dignata mouere
 proxima tangentis rerum fastigia caelo,
 qui domuere feras gentes oriente sub ipso,

18. quaque Scal.: quaque O

M^o

cit

Scal.²

uu. a se

essent

Bent.

23. que N | interius O^o: ulterius Hous. qui postea coniect. suam abe-

26. munere G²: -ra O

32. unumque Ne

37. qua Gron.¹ III 19: quam O | post 37. dicit

40. natura GL²M^oNV: naturae L

19. cerneret N

30-1. hos uu. post 33 Hous.¹ pos. post 34

37. qua Gron.¹ III 19: quam O | post 37. dicit

38-9 qui sua disposuit per tempora. cognuit et

43. gentes O: genus N

22. rerum GLN. dicitur

23. que N | interius O^o: ulterius Hous. qui postea coniect. suam abe-

26. munere G²: -ra O

32. unumque Ne

37. qua Gron.¹ III 19: quam O | post 37. dicit

40. natura GL²M^oNV: naturae L

43. gentes O: genus N

45 quas secat Euphrates, in quas et Nilus inundat,
 qua mundus redit et nigras super euolat urbes.
 Tum qui templa sacris coluerunt omne per aeuum
 delectique sacerdotes in publica uota
 officio uinxere deum; quibus ipsa potentis
 numinis accendit castam praesentia mentem,
 50 inque deum deus ipse tulit patuitque ministris.
 Hi tantum mouere decus primique per artem
 sideribus uidere uagis pendentia fata.
 Singula nam proprio signarunt tempora casu,
 longa per assiduas complexi saecula curas:
 55 nascendi quae cuique dies, quae uita fuisset,
 in quas fortunae leges quaeque hora ualeret,
 quantaque quam parui facerent discrimina motus.
 Postquam omnis caeli species, redeuntibus astris,
 percepta, in proprias sedes, et reddita certis
 60 fatorum ordinibus sua cuique potentia formae,
 per uarios usus artem experientia fecit
 exemplo monstrante uiam, speculataque longe
 deprendit tacitis dominantia legibus astra
 et totum aeterna mundum ratione moueri
 65 fatorumque uices certis discernere signis.

Nam rudis ante illos nullo discrimine uita
 in speciem conuersa operum ratione carebat

44 u deleuer Bent. Hous. Gould, defender. Hübner¹ 136 Liuzai² 133 sqq. | uoluit
 GLN. seruit M^o | inundat O; abundat ex. gr. Hous. recep. Gould
 bed tunc O
 48. uinxere OLNV; iunxere M^o 59. percepta M^oNh^o. puer
 GLVb 64. aeterna Scal. edd. alterna O Bent. | mundum Grub: -di LNva

et stupefacta nouo pendebat lumine mundi,
 tum uelut amissis maerens, tum laeta renatis
 sideribus, uariosque dies incertaque noctis
 70 tempora dissimilisque umbras, iam sole regresso
 iam propiore, suis poterant nec cernere causis.
 Necdum etiam doctas sollertia fecerat artes,
 terraque sub rudibus cessabat uasta colonis;
 75 tumque in desertis habitabat montibus aurum,
 immotusque nouos pontus subduxerat orbes,
 nec uitam pelago nec uentis credere uota
 audebant; se quisque satis nouisse putabant.
 Sed cum longa dies acuit mortalia corda
 80 et labor ingenium miseris dedit et sua quemque
 aduigilare sibi iussit fortuna premendo,
 seducta in uarias certarunt pectora curas
 et, quodcumque sagax temptando repperit usus,
 in commune bonum commentum laeta dederunt.
 85 Tunc et lingua suas accepit barbara leges,
 et fera diuersis exercita frugibus arua,
 et uagus in caecum penetrauit nauita pontum,
 fecit et ignotis iter in commercia terris.
 Tum belli pacisque artes commenta uetustas;
 90 semper enim ex aliis alias proseminat usus.

69 lacun potuer post u 68 Garrod XXI, post 69 Galn 63 et Gould, post sideribus
 in u 72 Wag¹ 194 sq. 71 dissimilisque Flores: nec similis O | iam O: nec
 Scal 71 propiore GL propiore M* tempore N | poterant O: poterat Scal.² |
 nec cernere Mantato 18 (hand c dubitant, iam Wag.; mix c. tempt. Pierleoni 177):
 discernere O contrario errore dñi pro nec uers. 71, ubi nec pro dis- falso scriptum
 est, fort. orto etiam propter dittographiam ex disc. u. 65; poterant nec comprob.
 Loxr V 1184; pot. omissio impar disc. correxit Bent., disc. nescia Hous. 75. in-
 nitabat Burman I 116 et antea iam Parrhasius 76. ignotusque M* 83. in-
 cipit M | quodcumque O: quot- Hous. fort. recte 84. commentum GLM²: -ta
 M Hous -iam N -tu Reg. -o Vltius 171 | laeta O: elata metri causa corr. Hous. cum
 recepisset commenta, fort. rectius si errore laeta orto etiam per dittographiam ex
 laeta u. 69 postea archetypum codd. GL metri causa corr. in commentum 88.
 iter in Gron.³ et antea iam Acidalius: itiner GLN²Vb²ed iter Nb inter M linter
 Hous. insano 90. alias b: -ia O^r